

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОСЛУГ ПРАВОСУДДЯ

Парасюк М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права та процесу
навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,
ORCID: 0000-0001-8600-5264*

Римарчук Р.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права та процесу
навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,
ORCID: 0000-0002-4411-6860*

Парасюк М.В., Римарчук Р.М. Інформатизація цивільного судочинства як засіб підвищення ефективності послуг правосуддя.

У статті на підставі комплексного системного аналізу розглянуто теоретико-правові засади інформатизації цивільного судочинства як засіб підвищення ефективності послуг правосуддя. Актуальність теми зумовлена підвищенням ролі інформаційних технологій у всіх сферах діяльності інформаційного суспільства, зокрема у сфері здійснення судової влади. Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері відправлення правосуддя з правових спорів з використанням інформаційних технологій з урахуванням потреб у цивілістичному процесі. Методологічна основа включає різні методи – формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний, логічний та інші. Електронне правосуддя в цивілістичному процесі – встановлена законом процесуальна діяльність суду з відправлення правосуддя у підвідомчих справах, за якої дистанційне спілкування з учасниками цивілістичного процесу та бездокументарна форма передачі даних (відомостей, документів тощо) здійснюються з використанням інформаційних технологій та мережі Інтернет, інших засобів телекомунікаційного зв'язку, що є альтернативним або субсидіарним засобом спілкування стосовно існуючої документарної форми передачі даних. Зазначено, що електронне правосуддя має власну систему інституційних принципів, що існує поряд із системою принципів цивільного процесуального права, до яких належать: принцип дистанційності, реалізований за допомогою методу електронного документообігу, принцип інформаційної відкритості правосуддя, який має специфіку в порівнянні з ним принцип

доступності інформації про діяльність органів судової влади щодо розміщення у відкритому доступі інформації про розглядаються судами справах, онлайн-трансляціях засідань судів тощо. Вказано, що подальший розвиток інформаційних і комунікаційних технологій закономірно ставить питання о межах застосування принципу дистанційності, порушення яких може викликати недовіру громадян до суду, якості та об'єктивності судової діяльності, спотворити у суспільстві уявлення про роль і значення судової влади.

Ключові слова: електронне правосуддя, цивільний процес, принципи, інформаційні технології, електронний доказ, електронний документ.

Parasiuk M.V., Rymarchuk R.M. Informatization of civil justice as a means of increasing the effectiveness of justice services.

The article, based on a comprehensive system analysis, examines the theoretical and legal implications of informatization of civil justice as a means of increasing the effectiveness of justice services. The relevance is due to the expanded role of information technologies in all areas of information management activity, including in the sphere of modern ship ownership. The object of the investigation is the ongoing research in the field of justice administration regarding legal disputes with the use of information technologies to meet the needs of the civil process. The methodological basis includes various methods - formal legal, legal, systemic, logical and others. . Electronic justice in the civil process – the law establishes the procedural activity of the court to administer justice to the subordinates, at a distance from the participants in the civil process and a non-documentary form of

data transfer (videos, documents, etc.) work with the help of various information technologies such as the Internet, and other telecommunications technologies language, which is an alternative or subsidiary way of combining a completely pure documentary form of data transfer. It is stated that electronic justice is governed by a system of institutional principles, which is based on the system of principles of civil procedural law, which include: the principle of distance, implementation of other methods of electronic document management, the principle Information transparency of justice, which has specificity in line with the principle of accessibility Information about the activities of the ship's authorities, when placed in open access, information about is considered by the courts on the right, online broadcasts of court meetings, etc. It is stated that the further development of information and communication technologies will naturally place emphasis on the boundaries of the principle of distance, the disruption of which can bring distrust of citizens to court, the clarity and objectivity of the court activities, make statements to the spouses about the role and importance of ship ownership.

Key words: electronic justice, civil process, principles, information technologies, electronic evidence, electronic document.

Постановка проблеми. Спостерігається в останні десятиліття різке зростання інформатизації суспільства представляє тенденцію, що зачіпає всі види діяльності людини. Сфера судочинства, внаслідок особливої ролі в управлінні різними сторонами життя суспільства, не могла залишитися осторонь процесів інформатизації та цифровізації. В Україні діє система електронного правосуддя, яка була впроваджена до цивільного судочинства на підставі закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи». Електронне правосуддя – це спосіб і форма здійснення передбачених законом процесуальних дій, що ґрунтуються на використанні інформаційних технологій у діяльності судів, включаючи взаємодію судів, фізичних та юридичних осіб в електронному вигляді.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання, пов'язані з розвитком електронного правосуддя в цивільному судочинстві висвітлювалися в працях: О. А. Баранова, К. В. Гусарова, А. Ю. Каламайка, Н. В. Кушакової-Костицької, Д. М. Сібільова, С. А. Чванкіна і інших вчених. Впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в цивільному судочинстві вимагає проведення наукових досліджень.

Мета статті – дослідження інформатизації цивільного судочинства як засібу підвищення ефективності послуг правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки передбачає створення умов для активізації впровадження інформаційних технологій у діяльність судів, органів і установ системи правосуддя, забезпечення автоматизації їх роботи, розвитку електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування, є основними напрямками покращення доступу до правосуддя [1, с. 392]. Інформатизацію слід віднести до організаційно-правових засобів реалізації принципу процесуальної економії та оптимізації цивільного судочинства. Процесуальні відносини, як і матеріально-правові відносини, з урахуванням досягнень та можливостей цифрових технологій зазнають певної трансформації. З'являються нові можливості для реалізації процесуальних прав і обов'язків; наявні правові інструменти наповнюються новим змістом.

Загальна декларація прав людини встановлює, що всі люди рівні перед законом і мають право, без різниці, на рівний захист закону [2]. Розвиток положень Декларації на рівні національного законодавства здійснено у Конституції України [3]. У цьому положенні міститься важливий момент, що розкриває природу конституційного принципу рівності у сфері правосуддя. Принцип рівності тоді має власну цінність і дозволяє отримати соціальний ефект при вирішенні спорів про право, якщо виражає єдність свободи та відповідальності всіх учасників судочинства у поєднанні з юридичними обов'язками, у нерозривному зв'язку з гарантіями та юридичними процедурами,

В умовах інформатизації засоби вирішення проблеми забезпечення та реалізації принципу рівності не повинні вичерпуватись політико-правовими, економічними, ідеологічними та адміністративно-організаційними заходами. Ефективним інструментом реалізації принципу рівності є інтеграція інформаційно-комунікаційних засобів у сферу правосуддя.

Інформаційні інструменти дозволяють забезпечувати рівну доступність навіть для мало рухливих громадян до звернення до суду із заявами з використанням Інтернету, рівну доступність до інформації про рух справи та інші відомості, що мають значення для справи; рівну можливість брати участь у судовому розгляді справи інороднім судом; проведення засідання з використанням засобів онлайн-відео трансляції, рівну доступність до процедури надання суду необхідних доказів за допомогою електронного зв'язку, якщо йдеться про документи, зображення, відео та аудіо записи щодо яких є фізична можливість

передачі лініями зв'язку у вигляді унікального поєднання електронних цифрових сигналів.

Використання системи електронного правосуддя, яку розуміємо як сукупність інформаційно-комунікаційних засобів, перелік яких, постійно поповнюються, дозволяє забезпечувати новий рівень реалізації принципу рівності, та гарантувати дотримання у судовій практиці. Доступ до цієї системи мають контролюючі та наглядові органи, які забезпечують законність та обґрунтованість дій та рішень всіх учасників судочинства щодо спорів про право.

Поряд із вищевказаним принципом, система електронного правосуддя впливає на реалізацію принципу доступності правосуддя. У цивілістичній процесуальній літературі констатується не так саме існування принципу доступності, як значний ступінь його складності.

Форми прояву принципу доступності до правосуддя можна знайти практично у всіх сферах приватних і публічних соціальних відносин. Тому у науці цивільного процесуального права дослідники прагнуть розкривати окремі сторони цього принципу, не претендуючи на виявлення та систематизацію всіх елементів, так як це є практично нездійсненним завданням через масштаби.

Один із аспектів принципу доступності полягає у створенні реальної можливості бути допущеним до процесуально-правового механізму з метою захисту порушеного або неправомірно оспорюваного права. Сфера електронного правосуддя усуває перешкоди на шляху втілення волі суб'єкта в поведінці, спрямованої на судовий захист прав і законних інтересів. Найбільш істотною перешкодою, яка не може бути усунена виключно процесуальними засобами, є віддаленість суб'єкта права та суду. Проведення судового засідання із застосуванням засобів відеоконференцзв'язку дозволяє подолати зазначені обмеження за рахунок онлайн-підключення учасників судочинства.

Щодо іншої складової принципу доступності – рівності доступу суб'єктів права до системи правосуддя – слід зазначити, що інтерфейс програмного комплексу системи електронного правосуддя сумісний з усіма пристроями, які підтримують використання Інтернету. На практиці це означає, що кожен суб'єкт права, який має навички користування мобільним пристроєм або персональним комп'ютером, має можливості доступу до електронної системи звернення до суду із заявами, доступу до інформації про рух справи та призначених судових засіданнях, доступу до електронних каналів, що дозволяє надавати суду види доказів: скріншоти веб-сторінок, електронні документи з електронним підписом, відео та аудіо записи.

При збереженні цілісності та дієвості в процесуально-правового механізму захисту прав і

охоронюваних законом інтересів, система електронного правосуддя сприяє усуненню ряду перешкод матеріального, організаційного та інформаційного характеру на шляху доступу до правосуддя, сприяючи більш ефективній діяльності учасників процесу щодо спору про право. Використання найбільш раціональних, економічних способів захисту права в суді.

Серед причин, що сприяють затягуванню процесу розгляду та вирішення цивільних справ та ускладнюють захист цивільних прав, слід назвати складність цивільної процесуальної форми, не пристосованої до здійснення електронного правосуддя, нерозвиненість системи електронного документообігу та електронної взаємодії, відсутність єдиного законодавчого підходу до співвідношення принципів усності та писемності, незавершеність диференціації судочинства на традиційні та спрощені види.

Аналіз наукової літератури дозволив виявити практичні труднощі щодо розширення функціональних можливостей суддів і представників сторін, зумовлені слабкою розробленістю програмних методів аналізу електронних документів та неготовністю юристів до використання інформаційних технологій.

Наразі суб'єкти права мають можливість використовувати електронну форму звернення до місцевих загальних та адміністративних судів, яка передбачає можливість направлення до суду електронних документів з електронним підписом, та електронних копій окремих видів доказів щодо спору про право.

Можливість звернення до суду із заявою в електронній формі тягне дотримання обов'язкової умови – засвідчення документа, що подається, електронним підписом заявника.

Цей різновид електронного інструменту дозволяє безпомилково ідентифікувати особу і електронний документ який подано до суду. Поводження з електронною заявою до судів відбувається за допомогою створення «особистого кабінету» заявника, особливого розділу системи електронного правосуддя, управління яким здійснює суб'єкт, який використовує право на звернення до суду.

Проявом принципів доступності правосуддя та процесуальної економії є проведення судових засідань за допомогою відеозв'язку. Правомочністю участі у судовому засіданні з використанням технічних засобів онлайн-відеозв'язку наділено позивач, відповідач, заявник, треті та іншим особи, які беруть участь у справі.

До зазначеної групи процесуальне законодавство відносить свідків, експертів, фахівців, перекладачів. Законодавчо закріпленою метою застосування онлайн-відеозв'язку в судочинстві у цивільних справах є надання зазначеним суб'єктам гарантованої можливості здійснювати

права та обов'язки на всіх стадіях, вирішення спору по суті судом першої інстанції..

У законодавстві закріплено межі застосування технічних засобів онлайн-відеозв'язку у цивільному судочинстві. Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) не застосовується у закритому судовому засіданні, у зв'язку із забезпеченням правового режиму, який перешкоджає розголошенню обставин справи, що розглядається [4].

Таке застереження свідчить про те, що законодавець усвідомлює два важливі аспекти застосування технічних засобів у цивільному судочинстві: застосування технічних засобів онлайн-відеозв'язку не гарантує, що обставини, які стали предметом судового розгляду, не стануть відомими невизначеному колу осіб; застосування засобів можливе у випадку, якщо правові та фактичні підстави обмеження принципу публічності відсутні.

За відсутності технічної можливості підключитися до відеоконференції суду, має право скористатися засобами зв'язку судів за місцем проживання чи перебування. Аналогічне правило застосовується щодо учасників процесу, які перебувають у місцях позбавлення волі. Права суб'єктів цієї категорії реалізуються на основі повноважень адміністрації установ, але за наявності технічної можливості надання онлайн-відеозв'язку. Права таких суб'єктів гарантується законодавчо встановленою вимогою письмової форми закріплення волевиявлення про участь у судовому засіданні через онлайн-відеозв'язок.

Правило письмової форми волевиявлення про участь у судовому засіданні через онлайн-відеозв'язок застосовується щодо всіх учасників процесу. Зазначена норма заснована на принципі диспозитивності, що характеризується самостійністю суб'єктів у розпорядженні процесуальними засобами.

Застосування онлайн-відеозв'язку залежить від об'єктивної можливості використання у конкретному суді, та від волевиявлення учасників процесу – осіб, які є учасниками, їх представників, свідків, експертів, фахівців, перекладачів щодо заяви відповідного клопотання.

Проведення судового розгляду та вирішення справи у формі онлайн-відеоконференції може бути встановлене судом, наприклад, під час пандемії. У всіх випадках суд приймає окрему ухвалу. У протоколі судового засідання мають бути відображені всі відомості щодо проведення у формі відеоконференції.

Однією з важливих проблем електронного правосуддя є застосування доказів, отриманих з використанням інформаційних технологій. У цивільній процесуальній науці є розуміння категорії «судові докази» як складового поняття, що охоплює відомості про факти, засоби доказу чи дже-

рела доказів. Зміст засобів доведення складають способи закріплення відомостей про факти, що дозволяють достовірно судити про обставини, які можуть входити до судового розгляду.

У цивільному судочинстві широкого поширення набуло використання вербальної форми трансляції відомостей про факти, подані у вигляді впорядкованої послідовності голосових сигналів та у вигляді кодових символів. усного чи писемного мовлення.

Усні пояснення осіб, які є у справі, можна отримати з допомогою відеоконференцзв'язку у мережі Інтернет. Цей спосіб прямо передбачений Кодексом адміністративного судочинства України [5]. Розгорнутого визначення використання цього засобу доказування в адміністративному судочинстві Кодекс не містить. Відомості, що містяться в письмовій мові, можуть бути виражені у вигляді паперових, електронних документів, в іншій формі.

Прикладами електронних документів є відомості веб-сторінок, скорингові дані банківської діяльності, послуги обміну повідомленнями, у тому числі онлайн-месенджери та електронна пошта, ресурси внутрішніх корпоративних мереж. Динамічність інформаційного потоку онлайн-ресурсів породила проблему виявлення та належного закріплення відомостей про юридично значущі факти.

Прикладами таких відомостей є комерційні пропозиції на веб-сторінках суб'єктів господарювання; приватні оголошення; відомості, які можуть бути кваліфіковані як інформація, що ганьбить ділову репутацію; відомості, які можуть бути кваліфіковані як оферта та інші дані. Якщо проблема виявлення відомостей вирішується досить ефективно, за рахунок удосконалення алгоритмів пошукового кешування та індексації текстових повідомлень веб-сторінок, то проблема належного закріплення відомостей про юридично значущі факти, розміщені на певному веб-сайті мережі Інтернет, порівняно недавно отримала ефективний спосіб вирішення.

Одним із способів належного закріплення юридично значимих відомостей, що містяться на Інтернет-ресурсах є створення знімків дисплея комп'ютера або іншого пристрою – скріншотів веб-сторінок. Такий підхід дозволяє використовувати скріншот у цивільному судочинстві як засіб доказування.

Цивільне процесуальне законодавство не передбачає скріншот серед засобів доказування. У цивільному судочинстві знімок екрану, скріншот, виступає засобом доведення особливої значущості, внаслідок повсюдного використання ресурсів мережі Інтернет приватними та колективними суб'єктами цивільного обороту, практично у всіх випадках дозволяє відновити обставини справи з моменту початку подій, про які ствер-

джує позивач, та інші обставини, на які сторони посилаються при обґрунтування вимог та заперечень. До внесення змін у 2017 році у процесуальних кодексах, що регулюють цивільне та господарське судочинство, електронні документи розглядаються саме як письмові докази, незважаючи на певну відмінність у підходах до визначення переліку засобів доказування [6, с. 71].

При вирішенні питання про те, чи мав місце такий факт, суд щодо ст. 100 ЦПК України має право прийняти будь-які засоби доведення, передбачені процесуальним законодавством, у тому числі отримані з використанням інформаційно-комунікаційних мереж, зокрема мережі Інтернет. Допустимими доказами є зроблені та завірені особами, які беруть участь у справі, роздруківки матеріалів, розміщених у мережі (скріншот), із зазначенням адреси Інтернет-сторінки, з якої зроблено роздруківку, точного часу отримання.

На думку М. Жушмана, законодавець повинен передбачати чіткі критерії щодо оформлення та закріплення такого доказу як скріншот, тим самим внести ясність у правозастосовну практику. На сьогоднішній день скріншот є одним із найбільш затребуваних засобів доказування, що зумовлює подальшу значущість досліджень у цьому напрямі [7, с. 117].

Такі роздруківки підлягають оцінці судом під час розгляду справи нарівні з іншими доказами. Проблема допустимості електронних доказів набула чітких обрисів у результаті прийняття Генеральною асамблеєю ООН Конвенції «Про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах» [8].

Відповідно до п. «b» ст. 4 Конвенції термін «електронне повідомлення», якими обмінюються суб'єкти міжнародної економічної діяльності, визначався як повідомлення, яке сторони передають за допомогою електронних засобів. Широке визначення даної категорії в нормах Конвенції не розкрило специфіку електронного повідомлення. Це стало причиною того, що в законодавстві, прийнятому з метою реалізації Конвенції, електронні повідомлення були віднесені до категорії письмових доказів.

Незважаючи на загальнодоступність програмних способів зміни змісту електронних документів, останні можуть розглядатися як засоби доказування, відмінні від скріншотів. Основною умовою достовірності електронного документа є включення до змісту такого невід'ємного атрибуту, як електронний підпис. Відповідно до закону «Про електронні довірчі послуги», під законодавчою категорією електронний підпис розуміється інформація в електронній формі, яка приєднана до іншої інформації в електронній формі або іншим чином пов'язана з такою інформацією, що використовується для визначення особи, яка підписує інформацію [9].

Законодавчо встановлені положення не залишили сумнівів у тому, що електронні докази є різновидом письмових доказів, що мають, виходячи з джерел походження, характерні ознаки та особливості. До них пред'являються особливі вимоги щодо допустимості цивільного процесу (ст. 78 ЦПК України)

На практиці не завжди має чітке розуміння необхідності розмежування електронного документа, засвідченого електронним підписом, та електронних повідомлень. Якщо електронний документ, засвідчений електронним підписом і відповідний іншим законодавчо встановленим вимогам до форми та змісту, обов'язково породжує юридичні наслідки, то електронні повідомлення не завжди мають подібні властивості. Вони мають вузьку сферу застосування обмежену питаннями доведення у судочинстві, підлягають оцінці судом разом із іншими обставинами справи. Електронне повідомлення – сукупність електронних даних у визначеному форматі, які можуть бути відтворені, передані, збережені та оброблені шлюзами безпечного обміну учасників системи та веб-сервісами/веб-клієнтами суб'єктів електронної взаємодії [10].

Законодавче визначення ґрунтується на можливості миттєвої передачі як головної властивості електронного повідомлення. Можна перерахувати ряд сервісів, які здійснюють передачу даних засобами Інтернету є операторами електронних повідомлень. До таких сервісів відноситься електронна пошта, ресурси соціальних мереж. Відомості, передані подібними сервісами, можуть розглядатися як засоби доведення та складати предмет судового дослідження у процесі розгляду цивільних спорів. Поряд з електронними документами, скріншотами та електронними повідомленнями до засобів доказування належать інші відомості, що становлять зміст веб-ресурсів мережі Інтернет [11].

Одним із шляхів підвищення ефективності діяльності суду може стати інформатизація правосуддя на основі впровадження онлайн-сервісів, які спрощують оформлення документів, необхідних для звернення до суду. Наприклад, можна спроектувати додаток для мобільних пристроїв та персональних комп'ютерів, що дозволяє користувачеві, залежно від суті вимоги, заповнювати запропоновані розділи онлайн заявки на веб-сторінці суду.

А. Дутко та Б. Шукалович зазначають, що в умовах застосування інформаційних технологій у цивільному процесі важливо знайти баланс між вимогою стабільності та необхідністю реагувати на зміну суспільних відносин [12, с. 120].

Перспективи розвитку онлайн-сервісів бачимо у використанні штучних інтелектуальних систем для оцінки зібраних доказів, та виведення відсоткових показників ймовірності позитивного

вирішення справи в залежності від наданих доказів. Матеріальною основою алгоритму оцінки ймовірності позитивного вирішення справи є відсутність спору про право і високий рівень формалізації, наприклад, наказного провадження, що дозволяє оцінити результат справи до судового розгляду на підставі наявних доказів.

Висновки. Цифрові інформаційні системи стали якісно новою альтернативою традиційним елементам правосуддя, забезпечують економічність, ефективність та доступність. Висока ефективність судочинства з використанням цифрових систем досягається з допомогою низки властивостей – практично миттєвої передачі повідомлень, зокрема звернень до суду; відсутністю необхідності особистої присутності у залі судового засідання, якщо використовуються системи відеоконференцз'язку; простотою та доступністю дистанційного звернення до суду із заявою про відновлення порушеного права; можливостями об'єктивного контролю за дотриманням процесуальної форми та інших аспектів судочинства щодо спору про право, забезпечуючи дотримання принципів рівності громадян перед судом, доступності судового захисту, процесуальної економії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Ярема О.Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
2. Загальна Декларація прав людини. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%20#Text>
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>
5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>
6. Єсімов С.С. Електронні документи як докази у справах про адміністративні правопорушення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2016. № 845. С. 68-74.
7. Жушман М.В. Скріншот як доказ в цивільному судочинстві крізь призму правозастосовної та судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 114-118.
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах. Конвенція від 23.11.2005 р. URL. https://ips.ligazakon.net/document/view/mu05226?ed=2005_11_23
9. Про електронні довірчі послуги: України: Закон України від 05.10.2016 р. № 2155-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19>
10. Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2016 р. № 606. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2016-%D0%B-F#Text>
11. Судова практика щодо оцінки електронних доказів. Верховний Суд. URL. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Sakara_prez.pdf
12. Дутко А.О., Шукалович Б.В. Застосування інформаційних технологій в цивільному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 118-120.